

Sünnî-Şiî Tezleri Arasında Bir

Kur'an Tarihi Okuması

-“Şehristânî Örneği”- *

Ömer DİNÇ**

Öz: Bu çalışma, ismi genellikle kelim özellikle de mezhepler tarihi alanında öne çıkmakla birlikte Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr başlıklı eseriyle tefsir alanında da adından söz ettirmeyi başarmış olan Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) Mefâtihu'l-Furkân başlıklı tefsir mukaddimesinin “Zikru Keyfiyeti Cem'i'l-Kurân” alt başlığında yer alan bilgilerden hareketle onun Kur'an tarihine ilişkin değerlendirmelerinin tespitini ve bu değerlendirmelerin ne gibi bir Kur'an tarihi tasavvuruna işaret ettiğini ele almayı amaçlamaktadır. Şehristânî'nin Kur'an tarihi bağlamında zikrettiği görüşlerin bir taraftan klasik Sünnî Kur'an tarihi tasavvuru ile örtüşürken, diğer taraftan bu tasavvurdan ayrıştığı, dahası kimi yönlerden şiî tasavvurla paralellik arzettiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle Şehristânî'nin Kur'an tarihi telakkisi Sünnî-Şiî telakkileri arasında salınmaktadır. Nitekim Şehristânî, bu yöndeki görüşlerini, bir taraftan klasik sünnî kaynaklarda yer alan bilgilerle temellendirmeye çalışırken, diğer taraftan şiî telakkilere de yaslanmaktadır. Özellikle Kur'an'dan Ehl-i Beyt'e dair ayetlerin çıkarıldığı, Kur'an'ın mushaf haline getirilmesinde genelde Ehl-i Beyt'e özelde ise Hz. Ali'ye (ra.) haksızlık yapıldığı, Kur'an'ın asıl nüshasının Ehl-i Beyt'in elinde olduğu, Kur'an'ın tahrif, tebdil ve tağyirden Ehl-i Beyt sayesinde korunabildiği şeklindeki açıklamalarını şiî telakkilere yaslanmasına örnek verilebilir. Şehristânî'nin Kur'an tarihi tasavvurundaki bu senkretik yapının net bir biçimde ortaya konabilmesi için çalışmada Kur'an tarihinin ana başlıkları altında önce Şehristânî'nin sünnî telakki ile örtüşen değerlendirmeleri verilmiş, akabinde de şiî telakki paralelindeki açıklamalarının serdine geçilmiş, bu telakkilerin aktarımında deskriptif/tasvîrî bir anlatım benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şehristânî, Kur'an'ın Cem'i, Şi'a, Ehl-i Beyt, Mushaf, Tebdil, Tağyir.

* Bu çalışma II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresinde “Şehristânî'nin Kur'an'ın Toplanması Sürecine İlişkin Yorumları” Ehl-i Beyt Merkezli Bir Okuma” başlığı altında sunulan bildirinin bazı ekleme ve çıkarmalarla gözden geçirilerek birtakım değişiklikler yapılmış şeklidir.

** Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

A History of Quran Reading Between Sunni-Shia Theses: Shehristani Sample

Abstract: This study aims to determine the evaluations of Shehristani, who is prominent kalam and history of sects and also in tafseer by his work Mefatihul Esrar ve Mesabihul Ebrar, on History of Quran and to handle what kind of thought of history of Quran these evaluations point out with reference to information in “the collection of Qur’an” which is a subtitle in his tafseer introduction (Mefatihul Furkân). It is seen that Shehristani’s views on history of Quran coincide with classical Sunni history of Quran views. On the other hand, it differentiates from this thought. His views also show parallelism with Shiite thought. In other words, it is believed that Shehristani’s thought of history of Quran is among Sunni-Shiite understanding. Thus, while Shehristani tries to base his views on this subject with the information in classical Sunni sources, he also rest the Shiite views. Some examples of Shiite thoughts are; taking out some verses relating with Ehli Beyt from Quran, injustice against Ehli Beyt and Ali during the collection of Quran into the book, having Ehli Beyt the original copy of Quran, and Quran saved by Ehli Beyt from alteration. In this study, firstly evaluations of Shehristani parallel with Sunni thought, then parallel with Shiite thought has been given under the main titles of history of Quran in order to present clearly the syncretic structure of Shehristani’s history of Quran view. A descriptive method has been adopted in reporting these thoughts.

Keywords: Shehristani, the collection of Qur’an, Shia, Ahl al-bayt, Mashaf, Tabdil (Change), Tahrif (Alteration).

İktibas / Citation: Ömer Dinç, “Sünnî-Şiî Tezleri Arasında Bir Kur’an Tarihi Okuması, “Şehristânî Örneği”, Usûl, 22 (2014/2), 25 - 42.

I. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Döneminde Yürütülen Kur’an’ı Derleme Faaliyeti

Şehristânî¹, Kur’an tarihiyle alakalı bölüme başlarken, öncelikle klasik ulûmü’l-Kur’an kitaplarında Yemame savaşıyla ilgili olarak aktarılan bilgilere

¹ Şehristânî’nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şehristânî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri için Bkz. Muhammed Tanci “Şehristânî”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, 393-396; Ömer Faruk Harman, “Şehristânî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 467-468; Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu’l-Feth Şehristânî, “Milel ve Nihal” Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, Notlarla Yayına Hazırlayan: Murat Memiş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2005, s. 15-35, Aygün Akyol, *Şehristânî’nin Filozoflarla Mücadelesi, Musâraatu’l-Felâsife’ye Göre, Şehristânî’nin Felsefi Görüşleri*, Araştır-

değinkenmektedir. Bu bilgilere göre Yemâme savaşında çok sayıda Kur'an hâfızının şehit düşmesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e Kur'an'ın toplanması emrini vermiştir. Bu emir neticesinde Zeyd b. Sâbit deri parçaları, kürek kemikleri ve hurma dallarında bulunan Kur'an parçalarını ve sahabilerin ezberindekileri bir araya getirmek suretiyle Kur'an'ın istinsahını gerçekleştirmiştir.² Şehristânî, Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'an parçalarının bir araya getirildiği, Kur'an'ın iki kapak arasına alınmasının ise Hz. Ömer zamanında gerçekleştiği yönündeki bilgilere de yer vermektedir.³ Buna göre Hz. Ömer zamanında iki kapak arasına alınan Kur'an nüshası vefatına kadar Hz. Ömer'in yanında kalmış, vefatından sonra kızı Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.⁴

Şehristânî klasik Sünnî Kur'an tarihi algısıyla örtüşen bu değerlendirmelerini aktarmasının ardından Şîî telakkilere muvafık açıklamalarda bulunur. Bilindiği üzere şîî telakkiye göre Kur'an'ı cem eden ve iki kapak arasına alan ilk kişi Hz. Ali olup, o bu faaliyeti Hz. Peygamber'in emriyle gerçekleştirmiştir.⁵ Dahası Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (sav) vefat etmesine rağmen bu işten

ma Yayınları, Ankara 2011, s. 15-23; eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 2008, (Naşirin mukaddimesi) I, s. 16-27; Mustafa Öztürk, "The different stances of al-Shahrestânî -a study of the sectarian identity of Abû l-Fatḥ al-Shahrestânî in relation to his Qur'ânic commentary, Mafâtiḥ al-asrâr-" *İlahiyat Studies: A Journal On Islamic and Religious Studies*, Volume: 1 Number: 2, Summer/Fall 2010, s. 196-201.

² eş-Şehristânî, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, I, 9. Ayrıca bu bilgiler için bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Daru's-Selâm, Riyâd 1997, "Kitab-ü Fezâil'l-Kurân" Bab: 3 Hadis No: 4986; Celâleddin Abdrrrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, I, 116; Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2004, I, 229-230.

³ Şehristânî, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, I, 9. Şehristânî'nin verdiği bu bilgiye benzer veriler aynı zamanda İbn Ebî Dâvûd'un, *Kitâbü'l-Mesâhif*, isimli eserinde de geçmektedir. Bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 17.

⁴ Şehristânî, *Mefâtiḥ*, I, 9; Ayrıca bkz. İbn Ebî Dâvûd, *Kitabu'l-Mesâhif*, s. 16.

⁵ Bkz. Ateş, "İmamiye Şiasının Tefsir Anlayışı", s. 152-155.

geri kalmamış, Hz. Peygamber'in defnedilmesinin ardından evine kapanarak Kur'an'ın cem etmeye çalışmıştır. Kur'an'ın toplanmasını tamamlayana kadar başka işlerle uğraşmayacağına yemin eden Hz. Ali, Kur'an'da herhangi bir tahrife, tebdile, ziyade ve noksanlaştırmaya gitmeksizin cemetme işini başarıyla tamamlamıştır.⁶ Şehristânî'ye göre bu gerçek ortada iken Hz. Ebû Bekir döneminde yürütülen cem faaliyetinde Hz. Ali'ye aktif görev verilmemiş olması kabul edilebilir gibi değildir. Zira Hz. Ali Hz. Peygamber'in emriyle Kur'an'ı ilk cem eden kişi olmasının da ötesinde Hz. Peygamber'e (sav) en yakın kişidir. Dolayısıyla bu vasıflarıyla öne çıkan Hz. Ali'ye Kur'an'ın cemi faaliyetinde bir görev verilmemiş olması anlaşılabilir bir durum olarak görünmemektedir.⁷

Bu bağlamda Şehristânî, Hz. Ali'nin derlediği bu mushaftan (Ali Mushafı) bahseder ve ilgili rivayetlerin zikrine geçer. Bu çerçevede yer verdiği bir rivayete göre Muhammed b. Sîrîn Ali Mushafı hakkında şöyle dermiş: “*Ali'nin gerçekleştirdiği bu telif ah bir elimize geçmiş olsa, onda (Kur'an'la ilgili olarak) pek çok bilgiye ulaşma imkânı buluruz.*”⁸ Bir başka rivayete göre ise Hz. Ali Kur'an'ın cemini tamamladıktan sonra, oğlu Kanber ile birlikte bir deve yükü kadarlık bir malzemeyi içeren bu mushafı alır mescide (Mescid-i Nebevî) getirir ve orada bulunanlara sunar ve şöyle der: “İşte Allah'ın kitabı Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği şekliyle budur, ben onu iki kapak arasında topladım.” Bunun üzerine orada bulunanlar: “Mushaf'ını al götür senin olsun! Bizim ona ihtiyacımız yok” derler. Hz. Ali onlara şöyle cevap verir: “Allah'a yemin olsun ki sizler bu andan itibaren bir daha bu mushafı asla göremeyeceksiniz. Zira ben Kur'an'ı topladığımı size haber vermekle yükümlüydüm (görevimi yaptım).” Bu yaşananların ardından Hz. Ali “Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı terketiler”⁹ ayetini okuyarak evinin yolunu tutar. Şehristani Hz. Ali'nin bu tavrını Hz. Hârûn'un tavrına benzetir. Zira nasıl ki Hârûn (as),

⁶ Şehristânî, I, a.y.

⁷ Şehristânî, a.g.e, I, 13.

⁸ Şehristânî, a.g.e, I, 13. Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an*, I, s. 117.

⁹ Furkân, 25/30.

kendilerine delil getirdikten sonra Mûsâ'nın (as) kavmini terk etmiş ise Hz. Ali de mescitte bulunan cemaati aynı şekilde kendi hallerine terk etmiştir.¹⁰

Bu bağlamda Şehristânî Kur'an'ın toplanması işleminde ehl-i beyt'in üstlendiği göreve işaret eder. Şehristânî'ye göre Kur'an'ı cem etme işini üstlenenler, ortaya çıkacak herhangi bir problemlili durumda, ehl-i beyt'e müracaat etmeksizin problemlerini çözemezlerdi.¹¹ Haddizatında Kur'an'ın toplanması görevini üstlenenler, Kur'an'ın, ehl-i beyt'e has bir hitap olduğunun da farkında idiler. Keza onlar Hz. Peygamber'in "Size iki güvenilir kaynak bırakıyorum, Kur'an ve aşiretim" hadisi ile "Size iki güvenilir kaynak bırakıyorum, Kur'an ve ehl-i beytim; o ikisine tutunursanız asla dalalete sürüklenmezsiniz, zira bu iki kaynak asla birbirleriyle çelişmezler" şeklindeki hadislerinde de geçtiği üzere ehl-i beyt'in İslam'ın iki temel yapıtaşından biri olduğu hususunda müttefiktiler.¹²

Şehristânî'ye göre "Hiç şüphe yok ki, Kur'an'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız"¹³ ayetinde altı çizilen koruma ehl-i beyt aracılığıyla gerçekleşen bir korumadır.¹⁴ Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an ile ehl-i beyt'in birbirinden ayrılması ve ayrı değerlendirilmesi asla söz konusu olamaz. Zira "Biz, bu Kur'an'ın ayetlerini peş peşe onlara ulaştırdık."¹⁵ âyetinin de delalet ettiği üzere ehl-i beyt'in zihninde ayetlerin birbiri ardına gelmesi Kur'an'ın ehl-i beyt'le bir bütünlük arz ettiğine ve "Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir."¹⁶ âyetinin delaletiyle de dinin bu iki yapı taşının -Kur'an ve ehl-i beyt- beraberliğinin asla bir ihtilafa konu olamayacağına işaret etmektedir. Şehristânî bu şekilde Kur'an'ın ehl-i beyt kanalıyla korunmuşluğunu söylerken korunan bu Kur'an'ın mevcut Kur'an değil, ehl-i beyt'in elinde olan

¹⁰ Şehristânî, *a.g.e*, I, 14.

¹¹ Şehristânî, *a.g.e*, I, 14.

¹² Şehristânî, *a.g.e*, I, 14.

¹³ Hicr, 15/9.

¹⁴ Şehristânî, *a.g.e*, I, 14. Ehl-i Beyt ile Kur'an ilişkisinin boyutları için bkz. Ateş, "İmamiye Şiasının Tefsir Anlayışı" s. 150, 159 vd.

¹⁵ Kasas, 28/51.

¹⁶ Kıyâme, 75/17.

gizli-asli Kur'an olduğunu söylemektedir. Nitekim "Hayır o şerefli bir Kur'an'dır. Levh-i Mahfuz'dadır."¹⁷ âyeti de Şehristânî'ye göre bu yönde bir delalete sahiptir.¹⁸ Hâl böyle olmakla birlikte Şehristânî'ye göre Allah'ın Kur'an'ın hatalı bir halde kalmasına göz yumması ve onun tashihini kullarına havale etmesi imkansızdır. Nitekim "Allah'ın İkrâm olunmuş kulları vardır ki onlar Allah'ın sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler."¹⁹ âyetinde ehl-i beyt'in önemine vurgu yapılmaktadır.²⁰ Şehristânî'ye göre Kur'an'ın korunması noktasında ehl-i beytin durumu, Tevrat'ın korunmasında rol oynayan Âl-i Hârûn'un durumuna benzer. Zira Allah nasıl ki Tevrat'ın levhalara yazılı bulunan özel nüshasını Harun evladından özel kimselerin eline vermiş ve onlar aracılığıyla korunmasını sağlamış ise, Kur'an'ın asıl nüshasını de ehl-i beyt'in eline vermiş, böylece Kur'an'ı koruma yükümlülüğünü onlara yüklemiştir.²¹

II. Hz. Osman Döneminde Kur'an'ın İstinsah Edilmesi

Hz. Osman döneminde Kur'an'ın istinsahı sürecini ele alan Şehristânî, klasik edebiyatta geçen ve Sünnî Kur'an tarihi telakkisine muvâzî şu genel bilgilerin aktarımında bulunur: Hz. Osman halifelik makamına geçtiği vakit, Iraklı ve Şamlı müslümanlar arasında Kur'an (metni) noktasında fikir ayrılığı meydana gelmiştir. Çünkü her grubun elinde diğer grubun nüshasından farklı Kur'an nüshaları bulunmaktadır ki bu durum tarafların birbirini tekfir etmesine kadar gitmiştir. Bu gelişmelere tanıklık eden Huzeyfe b. el-Yemân söz konusu ayrılığı Hz. Osman'a bildirmiş ve halifeden "Yahûdî ve Hristiyanların ihtilaf etmesi gibi Müslümanlar arasında da görüş ayrılıkları belirmeye başlamadan önce bu ümmetin durumuna bir çare bulmasını" istemiştir. Bunun üzerine Hz. Osman "Nüsha haline getirilen sahîfeyi bize gönder de ondan

¹⁷ Bûrûc, 85/21.

¹⁸ Şehristânî, *a.g.e*, I, 15.

¹⁹ Enbiyâ, 21/26,27

²⁰ Şehristânî, *a.g.e*, I, 15.

²¹ Şehristânî, *a.g.e*, a.y.

muhtelif nüshalar çıkaralım”²² diyerek Hz. Hafsa'dan onun elindeki Kur'an sayfelerini istemiştir. Hz. Hafsa'nın anılan sayfeleri vermesinin ardından Hz. Osman Zeyd b. Sâbit ile Ebân b. Saîd'i –ki bunlar ilk cem faaliyetinde de yer almışlardır- yanına çağırılmış ve onlara Kur'an'ın toplanması talimatını vermiştir. Bu talimat üzerine onlar Kur'an'ı toplayıp, Hz. Ömer'in nüshası ile karşılaştırmışlar, yapılan karşılaştırma neticesinde her iki nüshanın da aynı olduğu sonucuna varmışlardır.²³

Bu çerçevede Şehristânî, Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetinin dört kişilik bir komisyon tarafından yapıldığından bahseden meşhur rivayete de yer vermiştir. Bilindiği üzere bu rivayete göre Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez- Zübeyr, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'dan oluşan heyet, Hz. Osman'ın “Siz ve Zeyd b. Sâbit Kur'an'dan herhangi bir şeyin yazımı hakkında ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lehçesi üzere yazınız. Çünkü Kur'an Kureyşlilerin diliyle nâzil oldu.” şeklindeki²⁴ tavsiyesi doğrultusunda hareket etmiştir. İstinsah işleminin tamamlanmasının ardından Hz. Osman her bölgeye bir mushaf göndermiş, Hz. Hafsa'nın korumasındaki sayfeleri de ona iade etmiştir. Şehristânî Zeyd b. Sâbit'in sayfelerin/mushafların istinsahı esnasında Ahzâb sûresi 33/23 ayetini tespitite zorlandığı ve bu ayeti Huzeyme b. Sâbit'in yanında bulduğu yönündeki nakillere de yer vermiştir.²⁵

İstinsah edilen mushafların sahabenin icmâna nail olduğunu, istinsah faaliyetinde Hz. Osman'dan ziyade Zeyd b. Sâbit ve Saîd b. Âs'ın etkin rol üstlendiğini belirten Şehristânî, sünnî Kur'an tarihi telakkisini besleyen bu rivayetle-

²² Rivâyetler bize, Hz. Osman'ın Hz. Ebû Bekir'in toplayıp da Hz. Ömer'e daha sonra Hz. Hafsa'ya intikal eden sayfeleri istediğini göstermektedir. Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an*, I, 117; el-Buhârî, *Fezâilu'l-Kur'an*, 3.

²³ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 9.

²⁴ Şehristânî tarafından aktarılan bu bilgiler hem Ulumu'l-Kur'an hem de hadis kitaplarında da yer alan bilgiler olması onun bu süreçler hakkında malumat sahibi olduğunun açık bir göstergesidir. Bu rivayetlerin geçtiği yerler için bkz. Buhârî, “Fezâilu'l-Kur'an”, 3; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an*, I, 117.

²⁵ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 10. Bu rivayetin geçtiği yer için bkz. Buhârî, “Fezâilu'l-Kur'an”, 3.

rin aktarımının ardından şii Kur'an tarihi telakkisini besleyen nakil ve açıklamalara yer vermiştir. Onun aktardığına göre istinsah faaliyetinde Hz. Hafsa'nın elinde bulunan ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer tarafından derlenmiş olan sahifeler esas alınmış, ancak yalnızca ehl-i beytin ulaşma imkânı bulunduğu metinler dışarıda kalmıştır.²⁶ Görüldüğü üzere Şehristânî, her ne kadar klasik sünnî Kur'an tarihinin kabullerini ve bu kabulleri destekleyen rivayet ve görüşleri aktarmakla kalmamış, Şia'nın dile getirdiği ve Ehl-i Sünnet tarafından itibara alınmayan pek çok rivayete de yer vermiştir. Şehristânî her ne kadar bu noktadaki kanaatinin ne olduğunu açıkça belli etmese de, açıklamalarının satır aralarından Şii tezlere sıcak baktığını çıkarmak mümkündür.

Şehristânî, Kur'an'ın toplanması sürecine dair genel anlayışına ipucu olabilecek ve bu süreçle alakalı tartışmalı birçok hususu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda Zeyd b. Sâbit'in tespitinde zorlandığı Ahzâb 33/23 ayetiyle ilgili açıklamalarından hareketle kayıp ayetlerin olduğu yönündeki şii kabullere yol bulmaktadır. Nitekim Şehristânî "ilim ehlinden" olduğunu belirttiği kimselerden –ki muhtemelen ehli beyti kastediyor– şunu nakletmiştir: "Kim bilir ehl-i beyt'in faziletleriyle alakalı bu kabilden kaç âyeti kaybettiler? Zira (Ahzâb sûresindeki) söz konusu ayet, Allah yolunda canlarını feda edeceklerine dair Allah'a yemin etmiş dört zat hakkında nâzil olmuştur. Bunlardan Abdullah b. Hâris b. Abdulmuttalib, Hamza b. Abdulmuttalib, Ca'fer b. Ebî Tâlib, Allah yolunda can vermişlerdir. Nitekim Abdullah Bedir günü, Hamza Uhud günü, Ca'fer-i Tayyâr ise Mute'de şehit düşmüştür. (Ayette belirtildiği üzere) Allah yolunda can verme vaktinin gelmesini bekleyen ise Ali b. Ebî Tâlib'dir."²⁷ Görüldüğü üzere bu rivayet, anılan ayetin Hz. Ali'nin faziletine delalet etmekte olup istinsah faaliyetinde ayetin tespitinde sorun yaşanması da haddizatında Hz. Ali'nin faziletini örtbas etme operasyonunun bir sonucudur. Bilindiği üzere Şia'dan bir grup, gerek ehl-i beyt hakkında nazil olan gerekse Hz. Ali'nin hilafetini tasdik eden pek çok ayetin Kur'an'a alınmadığını iddia etmektedir-

²⁶ Şehristânî, *a.g.e*, I, 11.

²⁷ Şehristânî, *a.g.e*, c. I, s. 10.

ler.²⁸ Anlaşılan o ki Şehristânî de bu kanaate sıcak bakmakta, en azından onları ret yoluna gitmemektedir.

Şehristânî Hz. Osman tarafından yürütülen istinsah faaliyetine ve bu çerçevede yürütülen bazı uygulamalara karşı çıkanların oluşunu da bu çerçevede kayda değer bulmuştur. Sözelimi Şehristânî'ye göre Ubey b. K'a'b'ın Hz. Osman'a muhalefet ettiğinden ve özel mushafını teslim etmeye yanaşmadığından bahseden rivayetler önemlidir. Keza o, Abdullah b. Mesûd'un Hz. Osman'a muhalefet ettiği, Hz. Osman'ın özel mushafları yaktığı süreçte mushaflarla ilgili icraatlarına karşı çıktığı yönündeki rivayetlere de yer vermiştir. Bilindiği üzere gerek Ubey b. K'a'b ve İbn Mesûd'un bu karşı çıkışları, gerekse anılan iki sahabinin özel mushafıyla ilgili açıklamalar Şia tarafından sıklıkla gündeme getirilmektedir. Zira Şia bu sahabîlerin mushaflarında bazı surelerin eksik ya da fazla oluşundan hareketle Kur'an'ın tahrif olduğuna ilişkin bazı iddiaları dile getirmekte bu durumu kendilerine dayanak yapmaktadırlar.²⁹ Şehristânî'nin de bu sahabîlerin mushaflarından ve Hz. Osman'a karşı tutumlarından bahsetmesi bu açıdan dikkat çekici görünmektedir. Hatta Şehristânî bu hususla alakalı oldukça ilginç rivayetlere de yer vermiştir. Bu rivayetlerden birine göre, Abdullah b. Mesud, Hz. Osman'ı belli bir süre "mushaf yakıcısı" diye anmıştır. Bu duruma sinirlenen Hz. Osman adamlarından birine İbn

²⁸ Musa Kazım Yılmaz, "Şia'nın Kur'an İlimleriyle İlgili Görüşleri" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 163; Sakıp Yıldız, "Şia'nın Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1982, S. 5, s. 50; Süleyman Ateş, "İmamiye Şia'sının Tefsir Anlayışı" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, C. XX, s. 152, 153; Şaban Karataş, *Şia'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul 1996, s. 190 vd. ; Tayyar Altıkulaç, "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, 2012, s. 8 vd. ; Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Düşün Yay. İstanbul 2013, s. 295.

²⁹ Ziya Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, Düşün Yay., İstanbul 2013, s. 237-241, 262.

Mesud'a haddini bildirmesini emretmiş, o da İbn Mes'ud'u döverek kaburgalarını kırmıştır. Hatta İbn Mes'ud'un ölümü de bu yüzdendir.³⁰

Şehristânî'nin Abdullah b. Mesud'la alakalı aktarmış olduğu bu rivâyet dikkat çekicidir. Kur'an'ın derlenip çoğaltılması faaliyetinde Hz. Osman'ın Zeyd b. Sâbit'e verdiği görev nedeniyle Abdullah b. Mesud'un üzüldüğü ve Hz. Osman'a karşı bir tavır aldığı kaynaklarda zikredilen bir husustur. Ancak Abdullah b. Mesud'un bu üzüntüsünün zaman içerisinde geçtiği ve söylemiş olduğu sözlerden dolayı pişmanlık duyduğu da ifade edilmektedir. Bununla birlikte Hz. Osman'ın Abdullah b. Mesud'u dövdürmesine dair bir takım rivayetlerin ortaya atıldığı bazı kaynaklarda geçmektedir. Fakat bu meseleyle alakalı zikredilen rivayetlerin uydurma olduğu noktasında âlimlerin görüş birliği bulunmaktadır. Her ne kadar Şehristânî bu rivayete yer vermekle yetinmiş ve bu noktada ne düşündüğünü açıkça belirtmemiş olsa da, salt rivayeti nakletmiş olması bile, onun meseleye şii kabuller penceresinden bakılabileceği kanaatinde olduğuna delalet eder.³¹

III. Şehristânî'nin Kur'an Tarihine Dair Temas Ettiği Sair Konular

A. Kur'an'dan Kaybolan Ayetler Meselesi

Şehristânî'nin Kur'an'ın mushaflaşma sürecine dair zikrettiği bu bilgilerin ardından, Kur'an'da var olup da sonradan Kur'an'a alınmayan ya da Kur'an'dan kaybolan ayetlerle alakalı daha önce rivayet ettiklerinin dışında

³⁰ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 10.

³¹ Bu konuyla alakalı daha fazla bilgi almak için Bknz. Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed b. Abdu'l-Halîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne fi Nakdi Kelâmi'ş-Şiati'l-Kaderiyye*, Mektebet-ü İbn Teymiyye, Kahire 1989, VI, 253-254; Ebu Bekr İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım el-Mektebetu'l-İlmiyye*, Beyrut 1986, s. 63-65; M. M. el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi-Eski ve Yeni Ahit Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Tercüme: Ömer Türker, Fatih Serenli, İz. Yay., İstanbul 2006, s. 247-250; Ö. Rıza Doğrul, *Büyük İslam Tarihi-Asr-ı Saadet*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1978, V, 290-291; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlası*, Kitabiyat, Ankara 2004, s. 79.

başka rivayetler de nakletmektedir.³² Şehristânî'nin aktardığı bu rivayetlerin çoğunun Şia kaynakları tarafından aktarıldığı görülmektedir.³³ Çünkü aktarılan bu rivayetler, Kur'an'ın tahrif edilmesiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Şia kaynaklarının aktardığı rivayetlerden belli başlılarına yer veren Şehristânî'nin aktarımına göre Ubey b. K'a'b, Zirr b. Hubeyş'e şöyle sorar: "Sizce Ahzâb suresinin ayet sayısı kaç?" Zirr "Yetmiş üç veya yetmiş iki âyet" diye cevap verir. Ubey b. K'a'b "Sadece bu kadar mı?" der; Zirr "Evet bu kadar" cevabını verir. Bunun üzerine Ubey b. K'ab "Allah'a yemin olsun ki, Ahzâb suresi Bakara suresine denkti ve 'Recm' âyeti de onda bulunmakta idi." der. Zirr, Ubey b. K'a'b'a "Ey Ebu'l-Münzir! Recm âyeti de nedir ki?" diye sorar; Ubey'in ise recm âyetinin "Evli kadın ve evli erkek zina yaptıklarında, ilahi bir ceza olarak onları mutlak surette recm edin! Allah Azîz'dir, Hakîmdir." şeklinde olduğunu belirtir. Buna ilave olarak Şehristânî, Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'in uzun bir konuşma esnasında şunları dediğini de aktarır: "Recm âyetine bîgâne kalmayın! Şüphesiz ki recm âyeti (Allah tarafından) indirilmiş bir ayahtır ve biz bu ayeti "Evli kadın ve evli erkek zina yaptıklarında, ilahi bir ceza olarak onları mutlak surette recm edin! Allah azizdir, hakîmdir" şeklinde okumuştuk. Şayet 'Ömer Allah'ın kitabına ilavede bulundu' denmeyeceğini bilseydim, Kur'an'a onu bizzat kendi ellerimle yazardım."

Şehristânî'nin burada yer verdiği, recm ayeti olarak bilinen bu rivayetler, bazı ayetlerin Kur'an'dan çıkarılması tartışmasında gündeme geldiği gibi, özellikle tilaveti mensûh hükmü bâki olan ayetler arasında zikri geçen bir konu olarak da ele alınmaktadır. Ayrıca bu husus Şia'nın da dile getirdiği önemli bir konudur. Zira Şia'ya göre Kur'an'daki bazı ayet ve sûrelerin tilavet veya metninin nesh edilmesi Kur'an'ın tahrif edilmesiyle aynı anlama denk gelmektedir.³⁴ Bunun yanı sıra metin içinde bahsi geçen bu rivayetlerin Hz. Ömer tarafından rivayet edildiği bilgisi ulûmu'l-Kur'an kitaplarının çoğunluğunda yer almaktadır. Bazıları bu ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını da

³² Şehristânî, *a.g.e*, I, 11.

³³ Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, s. 256-261. Bu hususla alakalı bkz. Yıldız, "Şia'nın Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri", s. 51-52.

³⁴ Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'ân Tarihine Bakışı*, s. 261.

içeren rivayetleri esas almak suretiyle “recm” cezasının var olduğunu, uygulandığını ve recm ayeti olarak aktarılan bu ayetin metninin ise bir hikmete mebni olarak nesh edildiğini, hükmünün ise ibka edildiğini savunmuşlardır. Bazıları ise, aktarılan bu rivayetin sahih olmadığını, Kur’an konusunda oldukça hassas olan Hz. Ömer’in böyle bir söz söylemesinin tasavvur edilemeyeceğini ve bunun Şia’nın iddia ettiği gibi Kur’an’ın tahrif edildiği iddiasını kabul etmek anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Konuyla alakalı ortaya çıkan bu iki eğilim dikkate alınır, meselenin daha derin bir şekilde ele alınması gerektiği açıkça görülecektir.³⁵

Şehristânî recm ayeti dışındaki bazı ayetlerin kaybolduğu yönündeki rivayetleri de zikretmektedir. “Münafıklar, haklarında, gönüllerindeki duygu ve düşünceleri haber verecek bir sûrenin inmesi noktasında sürekli bir çekince içerisindeyler.”³⁶ ayeti hakkında Atâ’nın İbn Abbas’tan şunları söylediğini nakletmektedir: “Bu (ayetin bulunduğu) sûrede, münafıklardan yetmiş kişinin kimler oldukları, onların ve babalarının isimlerinin zikri geçmekte idi. Ancak daha sonra evlatlarının gönlünü almak amacıyla söz konusu ayetler bu sûreden çıkarılmıştır. Yine bu sûrede şöyle bir âyet bulunmakta idi: “(Ey Peygamber hanımları) evlerinizde okunan Allah’ın ayetlerini ve sünneti zikredin.”³⁷

Şurası belirtilmelidir ki aktarılan bu rivayetin klasik sünni kaynaklarda yer almadığı görülmektedir. Ayrıca ayetin muhtevası ve Şehristânî’nin de ehl-i beyt’e olan ilgisi göz önüne alındığında aktarılan rivayetin, Şia kaynaklı olduğu hissi uyanmaktadır. Ayrıca Şehristânî’nin tefsirini tahkik edip yayına hazırlayan naşirin de bu rivayetin kaynağını Şia kaynaklı bir müelliften zikretmesi,

³⁵ Bu meseleyle alakalı daha fazla bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 579-581, Ahmet Gürkan, *Kur’an’ın Nasih ve Mensuh Âyetleri*, Elif Matbaası, Ankara 1980, s. 16-20; Talip Özdeş, *Kur’an ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 71-86; Şaban Karataş, *Şi’a ve Sünni Kaynaklarda Kur’an Tarihi*, s. 191-204.

³⁶ Tevbe, 9/64.

³⁷ Şehristânî, *a.g.e*, I, 11.

bu bilginin Şia tarafından ortaya atıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.³⁸

Bunun yanında Şehristânî, Abdullah b. Mesûd'un Muavvizeteyn ve Fatiha surelerini mushafına yazmadığı, Ubey b. K'a'b'ın ise kunut dualarını iki sure olarak mushafına kaydettiği yönündeki nakillerin yanı sıra savaş esnasında kaybolan ayetlerin varlığına ilişkin rivayetler de aktaran Şehristânî, Ebû'l-Âliye ve Mücâhid'in şöyle söylediklerini nakleder: "Ahzâb sûresi üç yüz âyet idi ve bu âyetlerin hepsi neshedildi. Neshedilen bu âyetler içerisinde şöyle bir âyet de vardı: "Allah'ım! Kafirlerle azab et, kalplerine korku sal, onların arasını boz." Bu sûredeki pek çok âyet Ridde savaşlarında (hafız sahabilerin şehit olmasına bağlı olarak) kayboldu. Ancak bu kaybolan ayetler haram ve helal konularını ihtiva eden âyetler değildi." Nitekim Hz. Ömer bu hususla alakalı olarak şunu söylediğini nakletmektedir: "Ben Ridde savaşları (Müseylime günü) esnasında olduğu gibi Kur'an hafızlarının topluca katledilmesi ve neticede Kur'an'dan bazı âyetlerin kaybolup gitmesinden korkuyorum."³⁹ Şehristânî'nin aktardığı bu rivayetlerin çoğunluğu Kur'an'ın bir kısmının tahrif edildiği iddiasını ortaya koyan rivayetler olduğu açıkça görülmektedir. Ancak Şehristânî her ne kadar daha önce kaybolan ayetlerin olduğu fikrini benimsemiş gibi gözükse bile, burada mezkûr rivayetleri naklettikten sonra herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Hal böyle olmakla birlikte daha önce geçtiği üzere bu tür rivayetlerin yanlışlığına vurgu yaparak Kur'an'ın tahrif olmayan yegâne bir kitap olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşünü temellendirirken merkeze ehl-i beyt'i alması, meseleyi hangi açıdan irdelediğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.⁴⁰

B. Kur'an'ın İstinsahı Sürecinde Yaşanan Bazı Olumsuz Durumlar

Kur'an'dan kaybolan ayetlerle alakalı bu rivayetlere yer veren Şehristânî, bu aşamadan sonra istinsah faaliyeti esnasında Kur'an'da bazı kelimelerin ya da ayetlerin yazılışıyla alakalı rivayetlere atıfta bulunmaktadır. Bu rivayetlere

³⁸ Şehristânî, *a.g.e*, I, 557.

³⁹ Şehristânî, *a.g.e*, I, 12.

⁴⁰ Bkz. Şehristânî, *a.g.e*, I, 15.

geçmezden evvel Kur'an'ın yazımı noktasında görev alan Zeyd b. Sâbit ve Saîd b. Âs'ın Bakara 2/248 ayetindeki التابوت kelimesinin açık 'tâ' ile mi kapalı 'tâ' ile mi yazılacağı hususundaki fikir ayrılığı hariç hiçbir görüş ayrılığı olmadığına işaret etmiş, böylece de Kur'an'ın istinsahının sağlıklı bir şekilde gerçekleştiğinin altını çizmiştir. Bir taraftan bunu yapan Şehristani diğer taraftan istinsah heyetinin oluşturulmasında yaşanan olumsuzluklardan bahseden veya istinsah edilen mushaflarda bazı yazım hatalarının bulunduğuna değinen rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerden birine göre Abdullah b. Mesûd kendisinin istinsah heyetine dâhil edilmemesiyle ilgili olarak şöyle demiştir: “Zeyd b. Sâbit iki yaşında çocuklarla (sokakta) oynuyorken, ben yetmiş sureyi bizzat Resûlullâh'ın (sav) kendi ağzından aldığım hâlde, mushafların istinsahı faaliyetinde bana görev verilmedi.”⁴¹ Bu noktada yani Hz. Osman'ın istinsah görevini Zeyd b. Sâbit'e vermesiyle ilgili olarak Şehristânî, şöyle bir açıklamanın varlığından da bahsetmiştir: “Hz. Osman, Zeyd'i, vahiy kâtibi olduğu için ve gerek Arap yazısını gerekse sair yazıları bildiği için seçmiştir.”⁴²

Şehristânî Kur'an'ın yazımı noktasında bazı hataların olduğuna dair birkaç rivayet daha zikretmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman yazımı tamamlanan mushafa bakınca şöyle demiştir: “Onda bir takım hatalar görüyorum, hal şu ki Araplar onu dilleriyle düzeltereklerdir.” İbn Abbas'tan aktarılan bir rivayette, İbn Abbas, “efelem yetebeyeni'llezîne amenû”⁴³ şeklinde okuyunca kendisine âyetin aslının “efelem yey'esi'llezine amenû” olduğu söylenmiş; bunun üzerine o da “Öyle zannediyorum ki vahiy kâtibi bu ayeti uyuklarken yazmış” diye karşılık vermiştir. Bu hususla alakalı olarak Hz. Âişe de bazı harflerin yazılışında birtakım müstensih hatalarının bulunduğundan bahsetmiştir.⁴⁴

Şehristânî bu rivayetlerin muhtevasının aklen kabul edilebilir olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, sahabenin mushaftaki hata ve yanlışları gördükleri

⁴¹ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 12.

⁴² Şehristânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴³ Rad, 13/31.

⁴⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, I, 13.

hâlde onları düzeltme yoluna gitmeyip “Araplar bu hataları okuma esnasında düzeltirler.” dediklerini düşünmek doğru değildir. Ancak Şehristânî bir taraftan böyle düşünmekle birlikte diğer taraftan şunları söyleyebilmektedir: “Hâl şu ki Kur'an harfleriyle ilgili olarak sayısız ihtilâf bulunmaktadır. Bu ihtilâfların bir kısmı harflerin imlasıyla ilgili iken bir kısmı onların okunuşlarıyla ilgilidir. Bütün bu fikir ayrılıklarına rağmen mushafın iki kapağı arasında bulunanların tamamının Allah kelamı olduğu hususundaki bir icmâ nasıl sahîh bir icmâ olabilir ki?”⁴⁵

Mefâtihu'l-Esrâr'ın naşiri Muhammed Ali Âzerşeb, Şehristânî'nin bu ifadelerini değerlendirerek, onun bu konudaki tavrının ne olduğunu şu sözleriyle izaha çalışmaktadır:

Şehristânî burada yaptığı sorgulamada “iki kapak arasında bulunan Kur'an'ın” sıhhati noktasında bir şüphe uyandırmak istememektedir. Bilakis mushaftaki hataları ortaya çıkarmak için herhangi bir kaynak bulunmazsa, Arapların kendi dilleriyle okumasının mushafta olan hataları giderebileceğinin imkân dâhilinde olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Şehristânî, bu açıklamanın ardından müracaat edilmesi gereken kaynağın ehl-i beyt olduğunu ifade etmekte ve müslümanların Kur'an'ın toplanması konusunda ehl-i beyt'e müracaat etmemelerinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Ancak onun bu üzüntüsü Kur'an'da tahrifin vaki olduğuna inandığını gösterir nitelikte değildir. Çünkü kendisi, Hz. Osman'ın hazırlatmış olduğu mushafı Hz. Ali'nin göstermiş olduğu tavrı ortaya koymak suretiyle Kur'an'da tahrifin vaki olmadığını açıkça söylemektedir. Nitekim Şehristânî bu hususla alakalı şöyle demektedir: “Hz. Ali'den (a.s.) onun sahabenin gerçekleştirdiği cemi hoş karşılamadığına dair herhangi bir bilgi varit olmamıştır. Aksine o (Hz. Ali) resmi mushaftan okumuş ve (bir ayet yazacağı zaman da) imam mushafta yazılı olan şeyi yazmıştır.”⁴⁶

Sonuç

Netice olarak Şehristânî'ye göre günümüzde iki kapak arasında yazılı olan Kur'an, her türlü tağyîr, tebdîl, lahn ve hatadan Allah'ın korumasıyla korun-

⁴⁵ Şehristânî, *a.g.e*, I, 13.

⁴⁶ Şehristânî, *a.g.e*, I, 557.

muş olup Allah'ın kelâmı olarak önümüzde durmaktadır. Ona göre Kur'an'ın istinsahını gerçekleştiren kimse- ki bu Zeyd b. Sâbit'tir- yazım esnasında uyuklamamış (yazımı esnasında Zeyd b. Sâbit'e) onu okuyan kimse de (Saîd b. el-Âs) hatalı okumamıştır.⁴⁷ Şehristânî'ye göre Kur'an, hakkıyla okuyan bir topluluğa sahiptir ve bu topluluk da zikri geçtiği üzere ehl-i beyt olmaktadır. Ona göre Kur'an'ın tevîlini ve tenzîlini ehl-i beyt bilir; onlar Kur'an'ı, sapkın kişilerin saptırmasından, batıl kimselerin intihallerinden uzak tutmuşlardır. Şehristânî'ye göre Âl-i İmrân 3/7 ayetinde geçen "İlimde derinleşmiş olanlar" ifadesinden kasıt ehl-i beyt'tir ki bu Kur'an'ın korunmasında ve açıklanmasında ehl-i beytin ne derece önemli bir konuma sahip olduğunu gösterir.⁴⁸

Şehristânî'nin bu yaklaşımının benzerini Şia'da bulmak mümkündür. Onlar Kur'an'ın tefsiri konusunda ehl-i beyt'in önemini vurgulamaktadırlar.⁴⁹ Bu sebeple Şehristânî'nin bu husustaki düşünceleri Şia'yla paralellik göstermektedir. Bunun yanında Şehristânî'in bir taraftan sünnî Kur'an tarihi telakkisine dair pek çok bilgiyi paylaşması, özellikle de Hz. Osman dönemindeki istinsahla birlikte Kur'an hususunda sahabenin icmanın gerçekleştiğini ifade etmesi, diğer taraftan Kur'an'ın toplanması sürecinde Şia'nın ortaya attığı iddiaları dillendirmesi, Kur'an'ın korunmuşluğunu ehl-i beyt üzerinden açıklaması, Hz. Ali'nin Kur'an'ın bir mushaf haline getirilmesinde aldığı rolü öne çıkarması, Sünnî ve Şiî tezleri arasında gidip gelen bir Kur'an tarihi okuması yaptığını göstermektedir. Netice itibariyle Şehristânî'nin Kur'an tarihiyle ilgili değerlendirmeleri kimi yönleri itibariyle sünnî Kur'an tarihi tasavvuruna, kimi yönleri itibariyle ise şii Kur'an tarihi tasavvurunu imgelemektedir. Bizim bu çalışmamız da zaten Şehristânî'nin iki zıt paradigma arasındaki bu salınımına işaret etmeyi amaçlamaktadır.

⁴⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁸ Şehristânî, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁹ Süleyman Ateş, "İmamiye Şiasının Tefsir Anlayışı" s. 150 vd.

Kaynakça

- A'zami, M. M., Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi-Eski ve Yeni Ahit Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Tercüme: Ömer Türker, Fatih Serenli, İz. Yay., İstanbul 2006.
- Akyol, Aygün, Şehristânî'nin Filozoflarla Mücadelesi, Musâraatu'l-Felâsife'ye Göre, Şehristânî'nin Felsefi Görüşleri, Araştırma Yayınları, Ankara 2011.
- Altıkulaç, Tayyar, "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları" İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, sayı: 21, s. 5-26.
- Ateş, Süleyman, "İmamiye Şîa'sının Tefsir Anlayışı" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1975, C. XX, s. 147-172.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, Sahîhu'l-Buhârî, Daru's-Selâm, Riyâd 1997.
- Çetin, Abdurrahman, "Nesih" DİA, İstanbul 2006, XXXII, 579.
- Doğrul, Ö. Rıza, Büyük İslam Tarihi-Asr-ı Saadet, I-V, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1978.
- Gürkan, Ahmet, Kur'an'ın Nasih ve Mensuh Âyetleri, Elif Matbaası, Ankara 1980.
- Harman, Ömer Faruk, "Şehristânî", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 467.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah, es-Sicistânî, Kitabu'l-Mesâhîf, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed b. Abdu'l-Halîm, Minhâcü's-Sünne fi Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye, I-IX, Mektebet-ü İbn Teymiyye, Kahire 1989.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr, el-Avâsım mine'l-Kavâsım el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Karataş, Şaban, Şîa'da ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi, Ekin Yay., İstanbul 1996.
- Maşalı, Mehmet Emin, Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlası, Kitabiyat, Ankara 2004.
- Mayer, Toby, "Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme" çev. Mehmet Kaya, Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C. 5 S. 1 Ocak-Nisan 2008, s. 93.
- Özdeş, Talip, Kur'an ve Nesh Problemi, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Öztürk, Mustafa, "The different stances of al-Shahrastâni -a study of the sectarian identity of Abû l-Fath al-Shahrastâni in relation to his Qur'anic commentary, Mafâtiḥ al-asrâr-" İlahiyat Studies: A Journal On İslamic anda Religious Studies, Volume: 1 Number: 2, Summer/Fall 2010, s. 195-239.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr, I-II, nşr. Muhammed Âzerşeb, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 2008.
- Şen, Ziya, Kur'an'ın Metinleşme Süreci, Düşün Yay., İstanbul 2013.
-, Ziya, Şîa'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı, Düşün Yay., İstanbul 2013.
- Tanci, Muhammed "Şehristânî", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, XI, 393.

Yıldız, Sakıp, “Şia’nın Kur’an-ı Kerim ve Tefsiri Hakkındaki Görüşleri” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1982, S. 5, s. 45-69.

Yılmaz, Musa Kazım “Şia’nın Kur’an İlimleriyle İlgili Görüşleri” Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s.163-193.

Yörükân, Yusuf Ziya, Ebu’l-Feth Şehristânî, “Milel ve Nihal” Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl, Notlarla Yayına Hazırlayan: Murat Memiş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2005.

Zerkânî, Muhammed Abdülazim, Menâhilu’l-İrfân fî Ulumi’l-Kur’ân, I-II, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2004.